

Rånsäkerhet

Handbok för butiker, banker, taxiföretag och privatpersoner

RÅNSÄKERHET

Handbok för butiker,
banker, taxiföretag
och privatpersoner

Hansi Stafbom
Kent Ehliasson

Rånsäkerhet.Handledning för butiks-, post- och bankpersonal

ISBN 91-47-70000-9

© 2004 Hansi Stafbom, Kent Ehliasson och Liber AB

Redaktör: Lotta Hansson

Omslag och grafisk formgivning: Grad & Kägel, Lund

Illustrationer: Hansi Stafbom och Kent Ehliasson, omarbetade av Lotta Hansson

Upplaga 1:1

Tryckt på miljövänligt papper

Sättning: Grad & Kägel, Lund

Teckensnitt, brödtext: Sabon.

Teckensnitt, rubriker: Gill Sans

Printed in Sweden by: Preses Nams, Riga 2004

KOPIERINGSFÖRBUD

Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen.

Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan åtalas av allmän åklagare och dömas till böter eller fängelse i upp till två år samt bli skyldig erlägga ersättning till upphovsman/rättsinnehavare.

Liber Idéförslag, Baltzarsgatan 4, 205 10 Malmö

Tfn 040-25 86 00, fax 040-97 05 50

<http://www.liber.se>

Kundtjänst tfn 08-690 93 30, fax 08-690 93 01

INNEHÅLL

Inledning	7
Bokens syfte	7
– Detta är ett rån!	8
Bokens innehåll	10
Trestegsprincipen	12
Grundläggande information	14
Vad är ett rån?	14
Sun Tzu och trestegsprincipen	17
Orsaker till rån	18
Brottsprevention	19
Lär dig avläsa situationen och din fiende	20
Rånarens känslor och tankar	22
Stresskonen	22
Olika typer av rånare	24
Risken för våld och rånarens målbilder	24
Vapen	27
Lär känna dig själv	28
Offrets synvinkel	28
Rädsla	31
Hotbildsanalys	33
Den specifika hotbilden	33
Statistik	34
Bank- och postrån	37
STEG I FÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER	39
Förebyggande åtgärder	41
Åtgärder för butiker, banker, penninginrättningar, taxiföretag och privatpersoner	41
Brottsprevention	42
Anpassade rutiner	45
Säkerhetsutrustning	47
Personella tjänster	51
Riskreducering för butiker	52

Anpassade rutiner	53
Säkerhetsutrustning	56
Personella tjänster	62
Förebyggande åtgärder för taxiföretag	64
Anpassade rutiner	66
Säkerhetsutrustning	67
Personella tjänster	69
Förebyggande åtgärder för banker	70
Anpassade rutiner	72
Säkerhetsutrustning	74
Personella tjänster	79
Rånsäkerhet för privatpersoner	81
Anpassade rutiner	82
Säkerhetsutrustning	84
Personella tjänster	86
STEG 2 AGERANDE UNDER RÅN	89
Trestegsprincipen	89
Lämpligt agerande under rån	91
STEG 3 EFTERARBETET	95
Trestegsprincipen	95
Efterarbetet	97
Agerande efter ett rån	97
Ta hand om personalen	101
Krispsykologi	103
Före händelsen	107
Det första som händer: chocken	109
Efter chocken: reaktionen	110
Utredningen och rättegången	121
Vittnesteknik	122
Hotbild innan, under och efter en rättegång	122
Några avslutande ord	124
Lathund	125
Källor	126
Sakregister	128

INLEDNING

Att bli utsatt för ett rån kan vara en omskakande upplevelse. Denna bok har kommit till för att ge tips och idéer om hur man på ett enkelt sätt förebygger och hanterar rån samt visar på åtgärder för hur man som offer kan gå stärkt ur en sådan traumatisk upplevelse.

” Den som varken känner sig själv eller sin fiende,
kommer att förlora alla slag.

Den som känner sig själv men inte sin fiende,
kommer att förlora hälften av slagen.

Den som känner både sig själv och sin fiende,
kommer att vinna alla slag.

Dessa kloka ord skrevs redan ca 500 f.Kr. av en kinesisk general vid namn Sun Tzu i boken *Krigskonsten. Rånsäkerhet* bygger på general Tzus sentenser, och på våra egna teorier som vi samlat under namnet trestegsprincipen.

Att bära kunskap man inte
behöver är lätt, men att behöva
kunskap man saknar är tungt

Bokens syfte

Denna bok är skriven för att bland annat ge läsaren kunskaper som förhoppningsvis inte kommer att behövas men som kan vara ovärderliga den dag de gör det. Bokens innehåll är tänkt att kunna tillämpas i det förebyggande arbetet, under rånet och i efterarbetet. Man kan använda delar av innehållet som checklistor och lathundar. Syftet är att öka läsarens förståelse för rånsituationen för att därigenom minska efterverkningarna. Vi ger kon-

kreta råd och tips både för det förebyggande arbetet och för agerandet under rån och efter rån. Dessa råd och tips har vuxit fram efter många års erfarenhet av arbete med hotfulla och våldsamma situationer, efter samtal och intervjuer med både gärningsmän och offer samt genom många års arbete och studier inom hot- och våldshantering, säkerhetsarbete, personskydd, beteendevetenskap, pedagogik och psykologi.

Vi, Hansi Staffbom och Kent Ehliasson, båda med kvalificerade utbildningar och mångårig erfarenhet från brottsförebyggande verksamhet, grundade 1989 *Säkerhetsakademien* som ger utbildningar inom konflikthantering, självskydd, krishantering och debriefing. Det är i samband med sådana utbildningar som behovet av denna bok uppkommit.

– Detta är ett rån!

In genom dörren rusar två beväpnade män. De springer fram till lagerdörren, där Linda just gått ut för att hämta lite varor. De skriker åt henne:

– Det här är ett rån! Kom hit din jävla hora!

Linda blir rädd och känner direkt att det är bäst att göra som rånarna säger. En av rånarna tar tag i hennes arm, drar henne till kassaområdet och skriker:

– Öppna kassan!

Linda gör som rånaren säger och öppnar kassalådan. När kassan är öppen trycker rånaren ner henne på golvet och skriker:

– Mer pengar!

Linda svarar:

– Det finns inga mer.

– Den där då? skriker rånaren och pekar på växlingskåpet som står under kassan.

– Tryck ut, tryck ut! skriker rånaren och sätter pistolpipan i nacken på Linda. Linda trycker på knappen som gör att det kommer ut en rulle med växelpengar men rånaren vill ha mer:

– Tryck på tidlåset din jävla hora! Skriker han, och Linda trycker igång tidlåset, det dröjer en minut innan det går upp.

Medan de väntar på att låset ska gå upp står Linda på knä med en pistolpipa i nacken. En av rånarna befinner sig innanför kassan med Linda och en av rånarna är ute i butiken beväpnad med en yxa; rånaren med pistolen passar på att blindavfyra med vapnet i Lindas nacke. Fyra gånger...

Efter ungefär 30 sekunder klarar rånarna inte att vänta längre utan släpper taget om Linda och avviker springade från platsen med ca 1.200 kr i byte.

Linda reser sig upp, trycker på larmknappen, låser butiken, tar telefonen och går ut för att möta polisen.

Detta händelseförlopp är ett exempel på hur ett rån kan gå till och är lånat från verkligheten. En av våra kursdeltagare blev utsatt för detta skrämmande rån ungefär sex månader efter genomgången utbildning. När vi talade med henne efter rånet och frågade hur hon mådde och hur hon hade reagerat, svarade hon: ”Jag mår bra. Kursrånet var värre för då visste man ju inte vad som skulle hända. Nu när rånarna kom in i butiken, kände jag igen situationen och när han klickade med vapnet i nacken på mig visste jag ju att det inte var laddat. Jag tyckte bara han var löjlig...”

Ett rån kan som sagt verka mycket skrämmande för dem som drabbas, men fysiska skador är sällsynta och det är faktiskt, tvärt emot massmedias bild, ovanligt att rånoffer får bestående psykiska men. Cirka tio procent har fortfarande problem efter sex månader och omkring fyra procent får bestående psykiska men. Två procent av dessa fyra hade psykiska problem redan innan rånet (Leymann).

Detta är inte den gängse bilden av ett rån. Man hör istället talas om rånoffer som mår väldigt dåligt, eftersom det har ett nyhetsvärde för massmedia. Som exempel på det motsatta kan vi ta banktjänstemannen som upplevde ett rån så här: ”Löjligt enkel situation. Jag ringde polisen direkt och beskrev signalementet på rånarna medan de var kvar i lokalen” (Leymann).

Vi har under våra utbildningar funnit att majoriteten som blivit tillfrågade om vilken reaktion de trodde sig få vid ett rån svarar att de skulle bli paralyserade och rädda, medan majoriteten av dem, som redan varit med om ett rån, svarar att de inte alls blev så rädda och paralyserade som de trodde att de skulle bli. Nästan samtliga ur den senare gruppen kunde dessutom återvända till sitt arbete inom relativt kort tid.

Störst risk för att paralyseras är det om man i förväg föreställer sig att man kommer att bli det (Leymann). Istället ska man intala sig att man kommer att klara en sådan situation bra, eftersom chanserna att göra det då ökar.

Enligt Marianne Frankenhaeuser och Maj Ödman, författarna till boken *Stress – en del av livet* (1987), kan man ”vaccinera” sig mot passivitet genom att öva sig i att hantera stressituationer.

Meningen med en utbildning i rånsäkerhet är att ge ett bättre mentalt, och därigenom fysiskt, skydd vid rån. Utbildningen ska dessutom minska de psykologiska påfrestningar som kan uppstå i samband med en hot- eller våldshändelse och därigenom ge ökad trygghet och trivsel på arbetsplatsen.

” En psykologisk och praktisk beredskap för olika situationer samt att redan på förhand få information om normala reaktioner, tillsammans med träning, ger trygghet i den aktuella situationen, inte enbart för de direkt drabbade utan också för de som finns runt omkring (Dahl Spencer och Risbrandt 1993).

Bokens innehåll

Enligt Arbetarskyddsstyrelsens bindande regler, *Våld och hot i arbetsmiljön*, är arbetsgivaren skyldig att utreda de risker för våld eller hot om våld som kan finnas i arbetet samt vidta de åtgärder som kan föranledas av utredningen. Detta kan bland annat ske genom att utbilda personalen och att installera säkerhetshöjande utrustning.

Vi kommer i denna bok att ge branschspecifika exempel på flera typer av förebyggande åtgärder indelade i tre nivåer, där nivå ett är att ses som ett minimum av det rånskydd man bör ha och nivå tre representerar det bästa skyddet. Vi kommer dessutom att diskutera hur man, på flera sätt, kan arbeta med det förebyggande säkerhetsarbetet och lära sig att tänka säkerhetsmässigt.

Vi försöker så långt det är möjligt att systematisera säkerhetsarbetet och presentera det på ett sätt som gör att människor utan erfarenhet från säkerhetsbranschen ska kunna arbeta med, och förbättra, sin egen personliga säkerhet. Vi arbetar gärna med olika modeller och principer som stöd för tänkandet, vilket alltid bör vara grunden för ett väl genomfört säkerhetsarbete. ”Tänk efter före” är en devis som verkligen gäller detta område, och varje sunt tänkande människa inser det logiska i att det är bättre att förebygga än att rehabilitera. Rehabilitering bör finnas med i säkerhetsarbetet men inte ses som en ersättning för det förebyggande arbetet.

Varför förebyggande säkerhet?

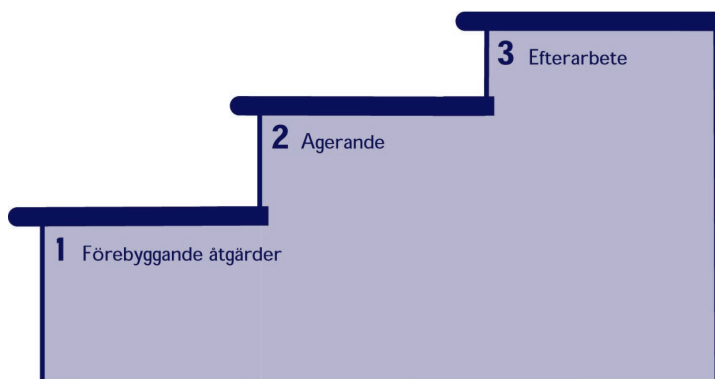
Den viktigaste förebyggande åtgärden gällande den personliga säkerheten vid rån är mental förberedelse, eftersom det innebär att man klarar situationen bättre både mentalt och fysiskt. Ett rån kan också bli kostsamt rent ekonomiskt. Företaget blir inte bara av med pengar och/eller varor vid själva rånet, värden som man idag måste skatta för som ett eget uttag, utan kan också drabbas av skador på utrustning som exempelvis glas, dörrar, kassaapparater etc. Inom vissa branscher är det idag mycket svårt att få en försäkring eftersom skador vid rån är vanligt förekommande. Vid psykisk eller fysisk skada riskerar företaget höga kostnader för lång sjukskrivning av personal. Om personen tagit allvarlig skada riskerar företaget att helt förlora en resurs, med erfarenheter och kunskaper. Dessutom inser arbetsgivaren att säkerheten måste ökas på arbetsplatsen, och den kostnad som man trodde sig kunna undvika är ändå ett faktum. Förebyggande säkerhet är billigare ur varje synvinkel.

Enligt lag är det arbetsgivarens skyldighet att se till arbetsmiljön är säker. Tyvärr ser många arbetsgivare det som en hög, och ibland onödig, kostnad att förbättra säkerheten. Jag var för några år sedan i kontakt med en personalchef inom ett av Sveriges största företag, som ansåg att något behov av förebyggande utbildning inte fanns eftersom företaget hade ett utmärkt rehabiliteringsprogram! En cynisk inställning som påminner om att sätta på säkerhetsbältet efter det att man krockat.

Vi kommer i denna bok att visa på hur man kan förhindra och försvåra rån och vi kommer att presentera branschspecifika förebyggande åtgärder för butiker, banker, penninginrättningar, taxi-företag och privatpersoner.

Trestegsprincipen

Under det förebyggande säkerhetsarbetet gällande rånskydd använder vi oss av en trappstegsprincip (se även sid. 37) som kan liknas vid en kunskapstrappa vars tre första steg kan upprepas i det oändliga.

Det första steget i trestegsprincipen innebär förebyggande åtgärder. Dessa vidtar man för att förhindra eventuella rån, för att minska skadorna och återverkningarna om de ändå inträffar, och för att förenkla gripandet av gärningsmännen. För att göra ett bra förebyggande arbete bör man arbeta problemorienterat enligt principen identifiera, analysera, åtgärda och utvärdera. Hela detta första steg är uppbyggt enligt denna princip. Egentligen följer hela trestegsprincipen samma princip eftersom man arbetar med att förebygga (identifiera och analysera), agera (åtgärda) och rehabilitera (utvärdera), för att sedan återigen förebygga osv. Vi kommer att fördjupa oss i detta första steg senare i texten.

Det andra steget i trestegsprincipen omfattar agerandet. I rån-situationen är det av mycket stor betydelse att man agerar på ett korrekt sätt för att situationen ska bli så säker som möjligt. Det finns otaliga exempel på hur personer som utsatts för rån har agerat felaktigt eftersom de följt känslor och inlärdna mönster och gjort motstånd, istället för att följa rånarens instruktioner. Vi kommer, under steg två, att gå igenom hur man bör agera under ett rån. En förutsättning för att det ska vara relativt enkelt att agera i en så pressad situation är dock att man under steg ett tränat sig i detta. Helst bör man ha övat så verklighetstroget som möjligt, så att man känner igen både situationen och de känslor som uppkommer.

Det tredje steget omfattar efterarbetet. Direkt efter rånet förvandlas arbetsplatsen till en brottsplats och redan då startar arbetet med att gripa rånarna och få dem dömda. Det är mycket man som vittne kan hjälpa till med. I det tredje steget ingår också allt man bör komma ihåg att göra efter rånet, till exempel säkra spår, samarbeta med polisen och ta hand om drabbad personal etc.

Nedan kommer vi att använda trestegsprincipen som grund för att förenkla och systematisera processen ytterligare. Förhoppningsvis är det redan tydligt: förebygga, agera, efterarbete, för att sedan återigen förebygga, agera... etc.

GRUNDLÄGGANDE INFORMATION

Vad är ett rån?

Först måste vi klargöra vad som kännetecknar ett rån.

Lagtexten säger följande om rån:

Rån, BrB 8 kap 5§.

” Den som stjälar medelst våld å person eller medelst hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara eller, sedan han begått stöld och anträffats på bar gärning, sätter sig till sådant motvärn mot den som vill återtaga det tillgripna, dömes för rån till fängelse, lägst ett och högst sex år. Detsamma skall gälla om någon med sådant våld eller hot tvingar annan till handling eller underlåtenhet som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är. Lika med våld innebär att sätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.

Är förfarandet som avses i första stycket med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt av mindre allvarlig art, dömes dock ej för rån utan för annat brott som förfarandet innebär.

För en lekman kan det vara svårt att utläsa av lagtexten vad som betecknar ett rån. Låt oss förklara det enklare.

För att en stöld skall anses vara ett rån måste det förekomma våld eller hot mot en eller flera personer. Det är alltså inte möjligt att råna till exempel bankomater och stängda butiker om det inte

förekommer hot och/eller våld mot person under genomförandet. Våldet eller hotet måste dessutom vara av en sådan dignitet att det framstår som trängande fara för den som blir hotad eller våldsam behandlad. Den hotade måste alltså uppleva det som skrämmande. Man kallar detta påtagliga hot eller våld för råntvång. Råntvång kan också förekomma vid ett flertal andra brottstyper. Vid till exempel en våldtäkt använder sig gärningsmannen av råntvång; ett våld eller ett hot som upplevs som trängande fara för den utsatte.

I lagtexten talar man om tre olika fall av rån. Det första är:

Stöldfallet

Att stjäla medelst råntvång

Rånaren genomför själv hela rånet. Han kanske slår ned eller hotar offret, tar sig in bakom kassan, öppnar kassaapparaten och stoppar på sig pengar eller varor. Han blandar egentligen inte in vare sig personal eller kunder och de gör ingenting för att hindra honom.

Nästa fall är:

Motvärnsfallet

Att med våld eller hot sätta sig till motvärn mot den som vill återtaga det tillgripna efter att ha stulit och anträffats på bar gärning.

Motvärnsfallet är den råntyp som är mest riskfylld för personalen. I denna situation ser de anställda en person stjäla varor, det vill säga de tar honom på bar gärning. Personalen konfronterar personen och han använder sig av hot och/eller våld för att komma ifrån platsen. Om rånaren dessutom använder sig av råntvång, det vill säga ett hot eller en våldsnivå som för den hotade framstår som trängande fara, övergår stölden eller snatteriet till att bli ett

rån. Skillnaden i straffskalan är stor eftersom det är risk för fysisk skada och psykiska men hos de drabbade. Det är vid motvärnsrån som det är vanligast med fysiska skador (BRÅ, PM 1992:3).

Det sista fallet är:

Utpressningsfallet

Att med råntvång tvinga annan till handling eller underlåtenhet som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller, någon i vars ställe denne är.

Utpressningsfallet är inte vad det låter som, ett hot för att pressa pengar av personalen, utan istället den typiska rån situationen där rånaren kommer in i till exempel en butik, viftar med ett vapen, tvingar folk att lägga sig ned, tar tag i en av de anställda och tvingar denne att öppna kassan och stoppar ned pengarna i en påse. Ett typiskt filmrån helt enkelt. Det rånaren gör är att han tvingar någon till handling, flera till underlåtenhet, åsamkar den drabbade (butikägaren) skada och får vinning av det själv. Därför kallas det ett utpressningsfall.

Vi som arbetar med dessa frågor brukar istället för olika fall, tala om fem olika typer av rån:

- Kassarånet innebär att en person kommer in i butiken, hotar kassörskan och tar de pengar som finns i kassan. Ibland försöker rånaren även komma åt en eventuell box som finns i kassaområdet. Kännetecknen för kassarånet är att det går snabbt, ofta utförs av en drogpåverkad person och ger ett relativt litet byte. (Ett stöldfall eller ett utpressningsfall.)
- Kontorsrånnet kännetecknas av att rånaren eller rånarna väntar på butikspersonalen då de ska öppna eller stänga butiken. Personalen tvingas tillbaka in i butiken och in på kontoret där de förmås öppna kassaskåpet eller värdeskåpet. Rånoffret binds och/eller låses in i något utrymme. (För det mesta ett utpressningsfall.)

Ett alternativt tillvägagångssätt är att rånaren gömmer sig inne i ett bakomliggande utrymme och sedan dyker upp när alla kunder lämnat butiken och ingången låsts. Personalen överraskas och rånet genomförs.

- Ett personrån kan gå till ungefär så här: Offret hotas och tvingas till exempel att plocka fram pengar, mobiltelefon, handväska eller plånbok, vilka gärningsmannen sedan försvinner med. Det krävs ett uppsåt, det vill säga en avsikt, för att det ska kallas rån. En misshandel som slutar med att gärningsmannen, utan att i förväg ha planerat det, stjälar offrets plånbok betecknas inte som ett rån utan som misshandel och stöld.
- Motvärnsrån. Se motvärnsfall.
- Värdetransportrån är ett rån som är riktat mot någon typ av värdetransport. Transporten behöver dock inte utföras av ett auktoriserat värdetransportföretag för att benämnas värdetransportrån. Den kan lika gärna utföras av en anställd. Det brukar då kallas för värdebefordran. Dessa rån är ofta välplanerade och rånarna är för det mesta tungt beväpnade. Ett värdetransportrån är oftast ett utpressningsfall.

(BRÅ, PM 1992:3)

Sun Tzu och trestegsprincipen

På 500-talet f.Kr., levde det i Kina en general vid namn Sun Tzu, som blivit legendarisk på grund av sina krigföringsmetoder. Han lyckades ibland med konststycket att segra utan strid. Han skrev bland annat följande:

” Att vinna hundra segrar i hundra strider är inte det högsta av mästerskap.

Att vinna en seger helt utan strid, det är det högsta av mästerskap.

Hans bok, *Krigskonsten* (1989), är en klassiker. Det sägs att Napoleon alltid bar med sig denna skrift och förvarade den under huvudkudden på nätterna. General Sun Tzus strategiska sätt att tänka och

strida är tidlöst. Japanska affärsmän använder sig av hans texter för att planera sina kampanjer och strategier för affärsmarknaden än idag, vilket de som bekant är framgångsrika med.

Trestegsprincipen är en teori vi själva utvecklat; den är framtagen för att förenkla säkerhetstänkandet. I denna princip arbetar man med att förebygga, agera och efterarbeta, för att sedan återigen förebygga, agera... osv. Principerna i *Krigskonsten* (1989) och trestegsprincipen har mycket gemensamt, vilket vi kommer att redogöra för nedan.

Principerna för trestegsprincipen har följande sentens ur *Krigskonsten* (1989) som grund:

” Den som varken känner sig själv eller sin fiende, kommer att förlora alla slag.

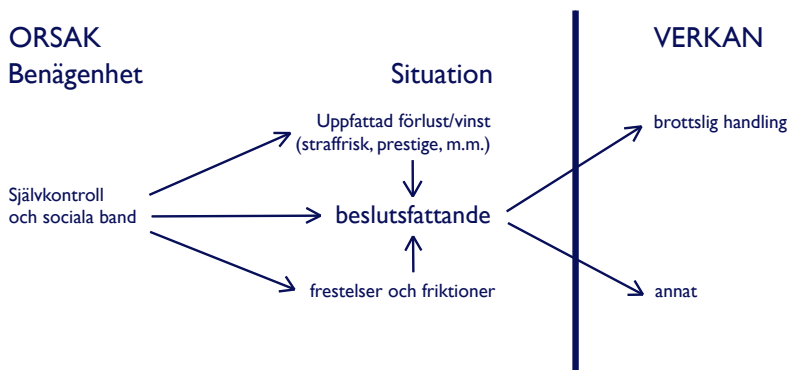
Den som känner sig själv men inte sin fiende, kommer att förlora hälften av slagen.

Den som känner både sig själv och sin fiende kommer att vinna alla slag.

Vi ska ta general Tzu på orden och lära känna oss själva, vår fiende, och situationen, slaget.

Orsaker till rån

Naturligtvis finns det flera orsaker till att personer begår rån. Vi kommer inte att gå närmare in på dessa utan presenterar en modell över olika orsaker framtagen av Per-Olof H. Wikström, forskare på Sociologiska institutionen vid Stockholms universitet samt på Polishögskolans forskningsenhet, och Marie Torstenson, från Polishögskolans forskningsenhet, vilken visar att kriminell benägenhet står i förhållande till den självkontroll man besitter och de sociala band man har till det konventionella samhället. Dålig självkontroll och svaga sociala band till det konventionella samhället underlättar för att i en kriminogen situation fatta ett beslut att begå ett brott, speciellt då frestelsen blir stor eller friktionen, en konflikt med en annan människa, blir för stark, samtidigt som straffrisken uppfattas som låg. Dessa faktorer sammantaget leder fram till att rånet begås.

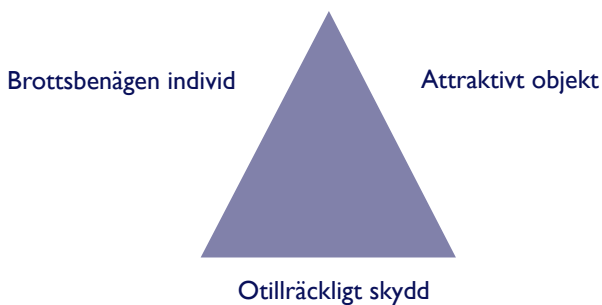

(Torstensson och Wikström, 1996).

Vi har tagit oss friheten att ändra Uppfattad straffrisk, som det står i originaltexten, till Uppfattad förlust/vinst. Skälet till det är att vi vet att en del brottslingar inte reflekterar över straffrisken utan mer bryr sig om en eventuell prestigeförlust inför till exempel sitt gäng. Vi vet också att det inom vissa kretsar räknas som en merit att ha suttit i fängelse.

Brottsprevention

Det finns tre kriterier som ska uppfyllas för att ett brott ska begås. För att förhindra räcker det med att ett av dessa kriterier tas bort.

I det förebyggande säkerhetsarbetet kan vi inrikta oss på att förbättra skyddet av objektet och minska objektets attraktivitet. Det är svårare för oss att göra något åt de brottsbenägna individerna. Det åligger i ett kortare perspektiv politikerna, som genom att ge polisen tillräckliga resurser kan se till att fler brottslingar grips och därmed förhindra att fler brott begås. I ett längre perspektiv åligger det naturligtvis oss som föräldrar att genom omsorg och uppfostran visa på den rätta vägen.

”Föräldrar är troligen samhällets bästa brottsförebyggande resurs, eftersom det är de som har den största möjligheten att, genom en bra fostran påverka sina barn till en god självkontroll och lägga grunden för utvecklandet av starka sociala band till det konventionella samhället (Torstensson och Wikström, 1996).

Vi kommer att fördjupa oss i detta ämne senare i boken.

Lär dig avläsa situationen och din fiende

Rånarens synvinkel

När en rånare börjar planera ett rån tar han hänsyn till vissa företeelser oavsett hur väl han planerar rånet. Vi ska här ta upp en del av de faktorer som styr rånaren i hans val av objekt.

Den avgörande faktorn för en rånare är utdelningen eftersom han vill ha ut så mycket som möjligt av sitt brott. Han koncentrerar sig alltså först och främst på vad rånet kan ge i byte och väger sedan för- och nackdelar. Beroende på om han anser vinsten vara större än den eventuella förlusten, bestämmer han sig för om han ska genomföra brottet (Torstensson och Wikström, 1996).

Tyvärr är gränsen för vad en rånare anser vara tillräckligt värdefullt flytande. För några går gränsen vid tio miljoner kronor medan den för andra går vid ett par trasiga skor. Självklart minskar antalet potentiella rånare ju mindre det finns att komma över. Ju mindre tillgångar det finns desto mer minskar risken för rån (se modell under rubrik Brottsprevention). Det vanligaste bytet en rånare är ute efter är naturligtvis kontanter, men det förekommer också rena varurån. Cigaretter, klockor etc. är i dag mycket attraktiva varor.

En annan viktig faktor är möjligheten att genomföra rånet snabbt. En rånare har för det mesta väldigt bråttom och ett kassarån bör enligt erfarna rånare inte ta mer än ett par minuter att genomföra (BRÅ, PM 1992:3). Under dessa minuter är rånaren mycket stressad och rädd för att bli avbruten och upptäckt. Han har tunnelseende och är mycket målinriktad. Om det händer något oförutsett kan han mycket lätt förlora kontrollen och bli våldsam.

Kontorsrånen kan ta något längre tid eftersom de brukar genomföras när lokalen stängs eller öppnas. Rånarna är även i detta fall under tidspress (BRÅ, PM 1992:3). Kontorsrånen är ofta bättre planerade än kassarånen.

Just risken för oförutsedda händelser eller störningar är alltså en företeelse som den välförberedde rånaren fäster stor vikt vid. Den rånare som inte har planerat sitt brott ser sig om för att kontrollera att det inte finns någon i närheten, och sedan genomför han rånet. Den mer välförberedde rånaren ser till att risken för avbrott är minimal. Han passar på att slå till när butiken ska stänga, eller väljer en tid och plats där riskerna inte är så stora att bli avbruten.

Även möjligheten till flykt styr gärningsmannen. Att möjligheten till flykt har en stor betydelse märks på att de butiker som ligger i städernas centrum ofta undgår att bli rånade trots att de oftast har den största omsättningen. Risken för upptäckt bedöms som för stor och möjligheten att ta sig från platsen utan vittnen är näst intill obefintlig. Få rån genomförs mitt på dagen i tätbefolkade områden (BRÅ, PM 1992:3).

Det finns dock exempel på rån mot banker, postkontor och guldsmeder i centrum på dagtid. Detta händer oftast i mindre samhällen där polisen är underbemannad och möjligheten till utdelning god. Dessa rån är ofta välplanerade. Flyktvägen har stor betydelse och rånarna använder sig av flera bilar, maskering, m.m., för att på så sätt komma undan trots vittnesuppgifter.

Ett intressant exempel på ett rån som genomfördes i centrum av en tätort inträffade mitt på dagen och sågs av flera vittnen, däribland en polis. Rånet genomfördes i en liten stad, eller samhälle, med en bank, en post och en polisstation mitt i centrum. Rånarna körde in på huvudgatan och stannade mellan banken och posten som låg på var sin sida av gatan. Där klev de ur bilen och rusade in på posten och rånade den. Detta uppmärksammades av personalen i banken vilka snabbt låste dörren och sedan gömde sig i bankens bakre regioner. När rånarna var klara med posten rusade de över till banken och upptäckte att dörren var låst. De lät

sig dock inte hindras av detta utan sköt sönder dörren och öppnade den. Därefter roffade de åt sig de pengar som fanns i kassorna och avvek från platsen. Under de bägge rånen stod en person vid en fordonsmonterad kulspruta mitt på gatan. Detta gjorde att den polis som bevittnade det hela från sitt fönster en bit nedåt gatan, inte kunde göra mycket annat än att via radion kalla på förstärkning.

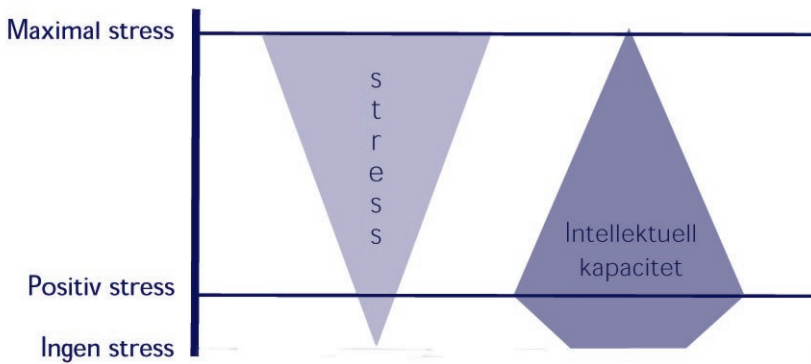
Rånaren vill också ha information om säkerhetsskyddet på brottsplatsen, allt för att kunna genomföra ett så snabbt och smidigt rån som möjligt. Detta ökar paradoxalt nog säkerheten även för den drabbade. Mer om detta under rubriken Säkerhetsutrustning.

Rånarens känslor och tankar

Vid ett rån ställs vi inför en människa som hotar oss till livet eller hotar att skada oss. Personen verkar kall och omänsklig, vilket beror på att rånaren är så stressad att han bortrationaliserar alla känslor och koncentrerar sig på att genomföra rånet. Han bortser från att det är människor som han utsätter för detta hemska dåd och behandlar offren antingen som hinder, eller hjälpmedel. I denna stressituation kan rånaren bara fokusera på en sak och är i stort behov av ett hjälpmedel.

Stresskonen

För att illustrera vad som händer mentalt hos en stressad människa använder vi oss här av stresskonen, vilken ger en tydlig bild av hur den intellektuella kapaciteten minskar när stressnivån ökar. Detta är en situation som vi alla kan känna igen oss i; när vi blir stressade får vi svårt att tänka logiskt och att hitta problemlösningar. Det som sker helt naturligt är att man drabbas av tunnelseende, följer sin överlevnadsinstinkt och gamla inlärda mönster. Dessa mönster kan vara aktivt intränade eller också undermedvetet inlärda information från en yttre informationskälla.

Den vänstra konen visar den stress man utsätts för och den högra konen visar den intellektuella kapaciteten. I och med att stressnivån ökar minskar förmågan att tänka klart. Det behövs dock lite stress för att man komma upp på toppen av sin intellektuella förmåga. Det brukar kallas positiv stress. När stressen passerar denna nivå, minskar förmågan att tänka klart.

Om man till exempel hamnar i en svår situation när man är ute och kör bil så sköter reflexerna det mesta av bilkörningen. Man tänker inte speciellt mycket, utan reagerar automatiskt på intrycken och agerar enligt väl inövade mönster. Det som räddar en i en sådan situation är den vana man har av bilkörning. Om man är en ovan bilförare ökar riskerna.

Detsamma gäller rånaren. Även om han begått ett flertal rån är han att betrakta som ovan. Tänk på hur du var som bilförare när du bara kört bil en fem, sex gånger. Framför allt är han ovan vid att i stressituationer fatta ovanliga beslut grundade på ett logiskt tänkande.

Tänk dig för en stund att du är rånare. Du har kommit fram till butiken, du står utanför och du har bestämt dig för att NU är det dags. Du drar på dig rånarluvan och tar tag i dörrhandtaget. Hur känner du dig då? Lugn och trygg, eller kanske något stressad? Det är lätt att inse att rånaren befinner sig högt upp på stresskonen med alla riskfaktorer det innebär.

Olika typer av rånare

Vi brukar dela in rånare i tre olika typer: proffs, pendlare och pundare. Att vara proffs i denna bransch innebär att man har en god förmåga att planera, beväpnar sig rejält och inte nöjer sig med mindre än miljonbelopp i möjlig utdelning. I vissa fall förekommer undantag för att ordna med finansiering till ett större rån. Man genomför också rånet och flykten på ett mycket kompetent sätt.

Pundarna missbrukar inte nödvändigtvis droger, även om så oftast är fallet. Det kan också innebära att man genomför rånet slarvigt, att man är våldsam i onödan, att man inte har planerat rånet i någon större omfattning och att man nöjer sig med mycket liten utdelning. Ofta får man med sig under tusen kronor. Ungdomar ingår ofta i denna kategori.

Pendlarna varierar i både planering, tillvägagångssätt och utdelning. De kan ibland lyckas genomföra rån på ett professionellt sätt, men ofta missar de i avgörande detaljer.

Det som är utmärkande för de olika kategorierna är den personliga bakgrunden, erfarenheterna och den intellektuella förmågan. Ibland kan en person arbeta sig upp genom de olika kategorierna. Denne kanske börjar som ungdom (pundare), klättrar till pendlare och blir till slut mer professionell i sitt tillvägagångssätt. De verkliga proffsen har dock ofta inte genomgått de olika kategorierna utan har erfarenhet från andra verksamheter, till exempel militär verksamhet.

Risken för våld och rånarens målbilder

Det finns två händelser som nästan alltid leder till att rånaren blir våldsam. Den ena är när offret på något sätt gör motstånd och den andra är när det sker någon form av yttre inblandning. Skälen till detta är många, men det är lätt att förstå att rånaren på grund av brådskas, rädsla, och stress känner sig ytterst sårbar och därför svarar med våld när något går honom emot.

Det första en rånare eftersträvar när han påbörjar sitt rån är kontroll. Denna första målsättning är mycket viktig för rånaren och han är i detta läge mycket stressad och nervös. För att få kontroll brukar rånaren skrämma sitt offer till lydnad oftast med hjälp av ett vapen. Vid butiks- och bankrån förekommer också högljud- da hotelser. Det är väldigt sällsynt att vapnet används.

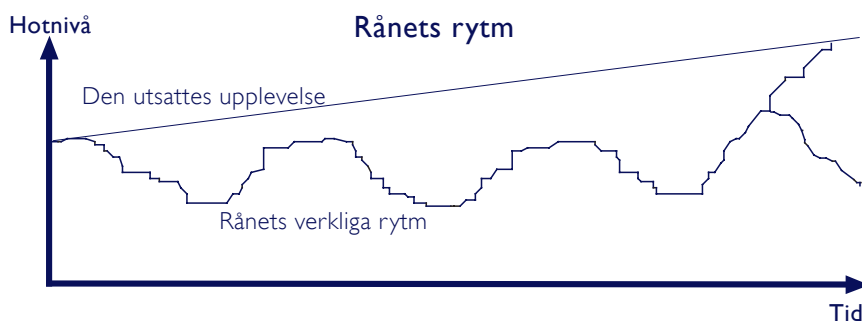
När rånaren fått tillräcklig kontroll över platsen byts målbilden mot att helt inrikta sig på att få tag på bytet. Ofta vill de ha hjälp med att genomföra vissa åtgärder såsom att öppna kassan, kassaskåpet, kontorsdörren eller liknande. I detta läge är du som utsatt bara ett hinder eller ett hjälpmedel för rånaren. Ett hinder tvingas han forcera och ett hjälpmedel använder han sig av. Ett hinder blir man så fort man gör det minsta motstånd, till exempel om man vägrar göra som han säger, rör sig överdrivet sakta, pratar om ovidkommande saker m.m. Om rånaren inte har någon nytta av dig ska du vara lugn, stilla och hålla dig ur vägen. Han bryr sig i det här läget inte om dig så länge han upplever att han fortfarande har kontroll och att han får tag i sitt byte.

När rånaren väl fått tag i bytet försvinner han oftast från platsen omedelbart. I detta läge är rånaren väldigt farlig och reagerar direkt med våld om han upplever det som om någon försöker hindra hans flykt. Det finns flera exempel på hur rånare använt sig av dödligt våld under flykten. Ett välkänt exempel är dödsskjutningarna i Malexander.

Rånarens olika målbilder under rånet är alltså: kontroll, byte, flykt, och han är väldigt målinriktad vid varje moment. Vid större rån, där det är flera rånare inblandade, brukar de dela upp dessa målbilder sinsemellan. Alla hjälper till att få kontroll. Därefter tar en eller två hand om bytet medan de övriga bibehåller kontrollen och säkrar flykten.

Man kan också beskriva detta som rånets rytm, där rånaren varje gång han vill att du ska utföra något, höjer hotnivån för att skrämja dig till lydnad. Varje gång detta sker ökar risken för våld. Däremot är stunderna där emellan ganska lugna.

Under rånet ska du hjälpa rånaren med det han önskar. Gör inte mer, men heller inte mindre.

Om man som utomstående betraktar rånet är dess rytm uppenbar, men för den utsatte känns det mer som en stigande hotnivå (se den raka linjen). Det kan dock vara bra att även som drabbad försöka se rytmen, eftersom det brukar hjälpa för att hålla sig själv, och därigenom rånaren, lugn.

Om rånoffret är ensam på platsen, vid till exempel ett personrån eller ett rån mot en nattöppen butik, väljer en del rånare att bara visa vapnet och hota på ett mer återhållet sätt. Detta är dock inte mindre skrämmande än om det rusar in ett par skrikande vettvillingar.

Förvånande nog är det säkrare att bli rånad av flera tungt beväpnade personer som har planerat sitt rån i detalj, även om dessa rånare upplevs som mest skrämmande. Rånarna håller sig då lugnare eftersom de fått ordentlig kontroll snabbt. Det är alltså mindre risk att dessa rånare förlorar kontrollen och övergår till att använda våld.

Lagtexten säger följande om grovt rån:

Grovt rån, BrB 8 kap. 6§

”Är brott som i 5§ sägs (rån) att anse som grovt, skall för grovt rån dömas till fängelse, lägst fyra och högst tio år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas om våldet var livsfarligt eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller om han eljest visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning.

Det man kan utläsa av lagtexten är att det skall ha använts ett mycket grovt våld, rånoffret ska ha tillfogats svår kroppsskada, allvarlig sjukdom eller utsatts för synnerlig råhet eller livsfara, för att rånet skall betraktas som grovt. Det är den faktiska faran man tar hänsyn till och det spelar mindre roll hur den drabbade upplever situationen.

Vapen

De planerade rånen och impulsrånen skiljer sig ofta åt gällande hur beväpnad gärningsmannen är. De välplanerade professionella rånarna beväpnar sig oftast mer än vad impulsrånaren gör. (BRÅ, PM 1992:3). Personal i minilivsbutiken kan möta antingen kniv, pistol, tårgas, basebollträ, kofot eller yxa medan de som arbetar på till exempel bank kan få se vapen som pistol, hagelgevär (ofta avsågat), k-pist eller AK-4/5. Naturligtvis kan det förekomma variationer och framförallt kombinationer av dessa vapen.

Det kan vara betryggande att veta är att vapnen används som ett medel att få kontroll. De är sällan tänkta att användas. Att vapnen ibland är både oladdade och falska är en klen tröst för den som tvingas stirra in i en pistolmynning under ett par minuter. Den svenska lagstiftningen anser att om ett vapen är oladdat betecknas inte rånet som grovt, inte heller om det inte har förekommit någon speciell råhet eller våldsamhet under själva rånet. Skillnaden i räds-la och stress för den hotade är däremot liten. Den rånare som kommer in med ett oladdat vapen kan vara mer stressad och nervös och därför mer skrämmande än en rånare med ett laddat vapen.

Trots att vapnen ibland är oladdade ska man alltid agera som om alla skjutvapen vore laddade. Till och med en grön genom-skinlig vattenpistol kan vara ett mycket farligt vapen om den innehåller någon typ av frätande syra. Alla skjutvapen, och andra saker som av rånaren behandlas som ett skjutvapen, skall betraktas som sådana. Det finns exempel på vapen som ser ut som pennor eller som två hopsatta rör. Dessa vapen innehåller bara en, men likväl dödlig kula. Var försiktig och gör som rånaren säger!

Det är inte så att man bara skall göra som rånaren säger om han är beväpnad med ett skjutvapen. En rånare som har en kniv eller till och med är obehäpnad kan vara nog så farlig.

Naturligtvis finns det tillfällen då man kan avhjälpa situationen på ett annat sätt än att göra som rånaren säger. Ett sådant tillfälle var när ett par flickor i en butik blev utsatta för en rånare av en inte allt för skrämmande typ; en dam i 80-årsåldern med en kniv i handen, som sade att hon ville ha pengar. Flickorna sade till henne att "lägga av" och gå hem. De kände igen den förvirrade damen, eftersom hon var kund i butiken. Damen vände då på klacken och gick hem. Grundregeln för agerande vid rån är dock alltid: Gör som rånaren säger!